

Jane Austen en català

Victòria Alsina i Keith

Universitat Pompeu Fabra. Facultat de Traducció i d'Interpretació

Roc Boronat, 138

08018 Barcelona

victoria.alsina@upf.edu

Resum

Aquest article presenta una visió global de les obres de Jane Austen en el panorama literari català. En primer lloc es dona una visió de conjunt de les versions catalanes dels llibres d'Austen, incloses les adaptacions per a escolars, i es situen en el marc de la recepció de la novel·lista a Europa. A continuació es caracteritza breument cadascuna d'aquestes versions: s'esbossen els trets principals de l'obra anglesa, es presenta el traductor i es ressenya la traducció de manera sintètica. S'arriba a la conclusió que s'observa una evolució en les traduccions, que, com més recents són, més tendeixen a buscar la naturalitat i la imitació de l'oralitat.

Paraules clau: traducció de Jane Austen; recepció de Jane Austen; traductors catalans; traducció i oralitat.

Abstract. *Jane Austen in Catalan*

The aim of this article is to present a general picture of Jane Austen's novels in the Catalan literary scene. In the first place I present an overall view of the Catalan translations of Austen's books, placing them against the background of the reception of Austen's novels in Europe. And in the second place I briefly characterize each of these translations, including the adaptations for school reading: I succinctly describe the original work, I then give information about the translator, and I end with a concise appraisal of the translation. In my concluding remarks I point out that a tendency towards naturalness and the imitation of orality can be observed in the more recent translations.

Keywords: translating Jane Austen; reception of Jane Austen; Catalan translators; translation and the spoken language.

Sumari

1. Jane Austen i la seva obra	3. Jane Austen en català
2. Alguns apunts sobre Jane Austen a Europa	4. Conclusions
	Referències bibliogràfiques

En aquest article em proposo de traçar un perfil de l'obra de Jane Austen en el panorama literari català. Ho faré combinant una visió de conjunt de les versions catalanes dels llibres d'Austen —incloent-hi les adaptacions— amb una caracterització breu de cadascuna. L'ordre serà, en principi, el de l'any d'aparició de les novel·les en català, però en alguns casos he agrupat dues versions sota un sol epígraf: quan una obra té dues versions catalanes (no n'hi ha cap que en tingui més de dues) i quan un traductor és responsable de dues versions diferents.¹

Per situar el tema, començaré fent una introducció a l'escriptora i a la seva obra, i em referiré de manera sintètica a la seva presència en francès i en espanyol, les dues llengües més properes i assequibles als parlants de català, i les que més han pogut influir en els traductors d'aquesta llengua.

1. Jane Austen i la seva obra

Jane Austen va néixer el 1775 en un poblet del sud d'Anglaterra, Steventon, on el seu pare feia de rector, en un ambient lletraferit: des de ben petita va llegir poesia, història, assaig, novel·les i teatre, i molt aviat va començar a escriure aquests gèneres per difondre'ls en cercles familiars, en què els seus escrits eren molt apreciats. Coneixia bé els grans escriptors anglesos del segle XVIII i els autors de novel·les gòtiques i sentimentals, gèneres en voga en la seva època. També estava familiaritzada amb la primera generació d'escriptors romàntics, dels quals era estrictament contemporània: Sir Walter Scott (que la valorava molt), Wordsworth, Coleridge... Tot i que era filla del segle XVIII, en el qual es va criar i que es deixa veure clarament en les seves obres de joventut, les seves últimes novel·les reflecteixen la influència del romanticisme.

Sembla que en els gairebé 41 anys que va viure no deixà d'escriure mai, i en conjunt les obres que en tenim són les següents:

- Tres novel·les de joventut, compostes en els anys noranta del segle XVIII, però revisades i publicades molt més endavant: *Northanger Abbey*, la més primerenca, però que va aparèixer pòstumament el 1817; *Sense and Sensibility*, la primera obra de l'autora a ser publicada, el 1811; i *Pride and Prejudice*, publicada el 1813, l'obra que més popularitat li ha donat, la més llegida, traduïda, representada i portada al cinema, malgrat que la crítica considera que les seves grans obres són les que va escriure a continuació;
- Tres novel·les de maduresa, les anomenades «novel·les de Chawton», perquè les va crear en l'època que vivia en aquest poble: *Mansfield Park*, publicada el 1814; *Emma*, publicada el 1815, i *Persuasion*, publicada el 1817;
- Dues novel·les inacabades: *The Watsons*, escrita segurament cap al 1804, i *Sandition*, que era l'obra en què treballava quan va morir;
- També ens n'han arribat un recull d'obres d'adolescència i joventut, majorità-

1. Del que no tractaré serà de les adaptacions cinematogràfiques basades en les obres d'Austen, perquè n'hi ha molt poques al català, costen de trobar i significaria entrar en un món diferent que es mereix un estudi a part.

riament burlesques, que l'autora no va pretendre mai que es publiquessin, entre les quals podem destacar *Love and Freindship*² i *The Three Sisters*, petites novel·les epistolars, i *The History of England*, una història d'Anglaterra en to humorístic, totes tres escrites cap al 1790, quan Austen tenia uns 14 anys, i també *Lady Susan*, una novel·la epistolar escrita uns tres anys més tard;

- A més, ha estat publicada una part de la seva correspondència, encara que sembla que la seva germana Cassandra, vetllant per la intimitat de Jane i de la família, va destruir un bon nombre, potser la majoria, de les cartes, les que contenien detalls més personals.

Les sis novel·les de Jane Austen formen part dels grans clàssics de la literatura universal, entre altres motius per la mestria que demostra en el gènere i per les innovacions que hi aporta, pel domini dels recursos lingüístics, narratològics i estilístics que hi desplega, pel diàleg que estableix amb les obres literàries anteriors i contemporànies, per la perfecció en la representació de personatges, per la reflexió crítica que ofereix sobre la societat en què es trobava i sobre la societat i la naturalesa humana en general, però també perquè són narracions que expliquen de manera amena i divertida una història que encara avui ens interessa. A causa d'aquestes qualitats, que van ser apreciades de seguida pels seus contemporanis —tot i que en la seva època va tenir molt més èxit Walter Scott, que d'altra banda era un gran admirador seu—, al cap de poc temps el renom d'Austen va traspasar la frontera del seu país, i actualment són innombrables les llengües a les quals les seves obres han estat traslladades. De fet, avui és una de les escriptores més conegudes del món, en part perquè s'han fet una gran quantitat d'adaptacions de les seves novel·les, incloses les menors, per a la televisió i per al cinema, que s'han vist arreu del món i que tenen un seguiment de culte.

Pel que fa a les obres menors i a la correspondència, tenen interès pel fet de ser escrites per ella: les obres incompletes perquè, encara que no estiguin acabades, presenten les mateixes qualitats i la mateixa mestria que les grans novel·les; les de joventut perquè ja s'hi veu el talent de la futura escriptora genial; i les cartes perquè ens descobreixen una faceta diferent, més íntima, de l'autora. Tanmateix, a parer meu aquests escrits són valuosos sobretot per als estudiosos de Jane Austen.

2. Alguns apunts sobre Jane Austen a Europa

No forma part dels objectius d'aquest article tractar de la sort que ha corregut la novel·lista arreu del món, i tampoc no hi ha temps de fer-ho. Però per fer un retrat de la situació de les seves obres a Catalunya és útil tenir un punt de comparació, i per això abans esmentarem algunes dades sobre la presència de l'autora en les literatures espanyola i francesa, les que més han influït en la literatura i en la cultura catalanes.

2. Escrit així, amb una «falta» d'ortografia que no em consta que fos feta de manera voluntària amb finalitat irònica. Diria que cal pensar, simplement, que a 14 anys l'ortografia no sempre es domina.

Sobre la recepció d'Austen en els països de llengua francesa³ és interessant de remarcar-ne tres coses: en primer lloc, que el 1813 ja es van publicar les primeres traduccions (parcials) de les seves novel·les, i entre 1815 i 1824 van anar apareixent traduccions íntegres de totes sis, tot i que sembla (Bour 2007: 32) que amb relativament poques vendes, si es compara, per exemple, amb les traduccions de Walter Scott. Es tracta de la llengua en què l'autora està més ben representada. Al segle xx les sis novel·les han estat traduïdes diverses vegades, sense comptar-hi les múltiples reedicions, i a partir del 1980 també s'han fet versions de les obres menors i de les inacabades. Des dels anys noranta del segle xx fins ara s'han editat tres vegades les seves obres completes. A la primera dècada del segle XXI també s'han reeditat, en versió comentada, les primeres traduccions que se n'havien fet durant el segle XIX.

Pel que fa al castellà, en general la incorporació d'Austen a les llengües del sud d'Europa va ser més tardana que a les del nord, i l'espanyol no en va ser cap excepció. La primera traducció de Jane Austen al castellà de què es té constància és una versió de *Persuasion* feta per Manuel Ortega y Gasset el 1919, *Persuasión*. Després no n'hi ha deixat d'haver mai, força espaiades entre els anys vint i setanta i, a mesura que passava el temps, cada vegada més freqüents. De fet, sembla com si s'hagués volgut recuperar el temps perdut amb aquell començament tardà produint més traduccions que qualsevol altra llengua: segons Mandal (2007: 3), Espanya és el país europeu, dels divuit que ha estudiat, on més noves traduccions d'Austen van aparèixer entre el 1813 i el 2005. Actualment, hi ha un gran nombre de versions en castellà de totes les seves grans obres, a més de diverses de les seves obres menors; i se'n continuen publicant. Així doncs, tot i que la primera traducció que se'n va fer al castellà és més d'un segle posterior a la mort de l'autora, i fins al 1993 no es va disposar d'una traducció de totes les seves novel·les, sembla que en el segle xx i en el començament del XXI es va compensar, amb escreix i fins i tot de manera exagerada, l'oblit en què s'havia tingut l'autora anteriorment.

La gran difusió que ha tingut l'escriptora arreu del món, i sobretot en els països europeus, crida més l'atenció, per contrast, sobre la seva situació en espanyol i, fins molt més recentment, en català.

3. Jane Austen en català

3.1. Panorama general

Aquesta escriptora fonamental, que com acabem de veure era a l'abast d'altres lectors europeus des del segle XIX, i dels espanyols des del 1919, no va ser traduïda al català fins al 1985, i les seves sis novel·les no s'hi han pogut llegir fins al

3. Ens basem en part en la consulta del catàleg de la Bibliothèque Nationale de France i en part en el llibre *The Reception of Jane Austen in Europe*, de Mandal i Southam (2007). En aquesta publicació els tres primers capítols (p. 12-73), a càrrec d'Isabelle Bour, estan dedicats a la recepció de Jane Austen a França i, en part, a Suïssa. A la cronologia elaborada per Mandal i Barnaby (2007: xxiii-xl) s'hi tenen en compte les traduccions al francès de França, Suïssa i Bèlgica.

2014. No tan sols estava infrarepresentada si es compara la presència de les seves obres en català amb la que tenien en altres llengües; també ho estava si es compara amb la presència en català d'altres autors de la mateixa categoria o fins i tot inferior: per exemple, Dickens, Stevenson, Giovanni Verga, Balzac, Hardy, Alphonse Daudet o Stefan Zweig, per esmentar només alguns novel·listes publicats en la primera època —al començament dels anys trenta— de la col·lecció «A Tot Vent». Un factor que pot haver contribuït a aquest oblit pot haver estat la poca consciència que hi ha hagut durant molts anys de la gran dimensió literària, artística i intel·lectual d'Austen, i la percepció que se n'ha tingut d'escriptora costumista o de novel·les romàntiques «per a dones»; i això no només a Catalunya (vegeu, per exemple, Mandal 2007: 6-8). Sigui com vulgui, actualment la situació s'ha redreçat i totes les seves obres, fins i tot algunes de les menors, es troben en català, i a més n'hi ha adaptacions escolars.

Vegem, per ordre cronològic, les traduccions i adaptacions de les obres de Jane Austen que hi ha actualment en català:⁴

- *Orgull i prejudici*, traduïda per Eulàlia Preses per a Proa el 1985;
- *Persuasió*, traduïda per Jordi Arbonès per a Edhasa el 1988;
- *Mansfield Park*, traduïda per M. Dolors Ventós per al Club Editor el 1990;
- *L'abadia de Northanger*, traduïda per Jordi Arbonès per a Edhasa el 1991;
- *Emma*, adaptada i traduïda per Josep Ferrer i Costa per a l'editorial 3 i 4 el 1997;
- *Seny i sentiment*, traduïda per Xavier Pàmies per a La Magrana el 2004;
- *Amor i amistat*, traduïda per Dolors Udina per a Angle Editorial el 2007;
- *Orgull i prejudici*, traduïda per Margarida Trias per a Bambú el 2010;
- *Emma*, traduïda per Alba Dedeu per a Adesiara el 2014;
- *Lady Susan*, traduïda per Alba Dedeu per a Nòrdicalibros el 2014;
- *Seny i sentiment*, adaptada per Fernando Alcalá i traduïda per Pep Verger el 2014 per a Teide.

Ara les valorarem de manera individual.

3.2. *Les dues versions d'Orgull i prejudici: del 1985 al 2010*

La primera obra de Jane Austen que va aparèixer en català fou, previsiblement, la més popular i divulgada, *Pride and Prejudice*, amb el títol d'*Orgull i prejudici*. També és l'única que ha estat traduïda de manera íntegra dues vegades.

Pride and Prejudice és una de les obres de joventut d'Austen. L'autora l'havia escrita el 1796-1797 amb el títol *First Impressions*. El 1811-1812 la va revisar a fons i el 1813 es va publicar amb el títol *Pride and Prejudice*; era la segona de les novel·les de l'autora que es publicava, i, com la primera, va tenir un gran èxit. Totes les obres d'Austen són comèdies socials amb una base moralista que s'expressa mitjançant la ironia; com que descriuen el món des d'un punt de vista

4. No hi comptem les reedicions.

femení, i en la societat que Austen retrata el món de la dona era el matrimoni i la família, les narracions tracten, d'una manera o altra, d'aquests temes. Però aquesta potser és la més centrada en el matrimoni, perquè la protagonitza una família de recursos més aviat limitats per a la classe social a la qual pertany —la *gentry*, la classe mitjana-alta, per sota de la noblesa— i amb cinc noies casadores. La frase amb què s'obre el llibre, que constitueix un dels començaments de novel·la més famosos de la literatura, posa èmfasi justament en aquest tema amb la ironia característica de l'autora: «It is a truth universally acknowledged, that a single man in possession of a good fortune must be in want of a wife.»

Però, també com és la norma en l'autora, tot i que superficialment pot semblar que tot gira entorn de les vicissituds d'una noia casadora per trobar un marit adequat, en el fons s'hi tracten un seguit d'altres assumptes més profunds, com el creixement intern que és el resultat d'aprendre a conèixer-se millor o, en el cas de *Pride and Prejudice*, la diferència entre l'aparença, sovint enganyosa, i la realitat. (Recordem que el primer títol de l'obra havia estat *First Impressions*.) La protagonista de l'obra, Elizabeth Bennet, intel·ligent, vivaç, alegre i brillant, que de vegades es deixa portar per les *primeres impressions* i jutja de manera massa ràpida, al llarg de l'obra ha d'aprendre a moderar les opinions intuïtives amb la reflexió.

Pel que fa a les traduccions catalanes, *Orgull i prejudici* es va publicar el 1985 a l'editorial Proa, com a número 237 de la col·lecció «A Tot Vent», que s'havia rellançat dos anys abans. La responsable d'aquesta versió va ser Eulàlia Preses, traductora minuciosa i precisa, que va començar aquesta activitat tard i s'hi va dedicar de manera esporàdica; en total, entre el 1965 i el 1995 va traduir sis obres, cinc de novel·les d'autors importants de parla anglesa i una del grec clàssic.

Aquesta primera versió ha tingut força bona acceptació i no ha deixat mai de vendre's, cosa que ha fet que hagi tingut diverses reedicions en formats diferents: una segona i una tercera edicions, el 1993 i el 1997, respectivament, a la mateixa col·lecció, amb un format en rústica més modern que el de la primera. El 1999 Proa en va treure dues edicions diferents en col·laboració amb altres editorials: una amb Ediciones B en un format de butxaca molt lleuger —i barat— en la col·lecció «Biblioteca de Butxaca»,⁵ i una amb Ediciones Folio en tapa dura i format cuidat molt clàssic en una col·lecció de grans obres universals traduïdes al català. I el 2003 Proa en va llançar una cinquena reedició, ja no en la col·lecció «A Tot Vent», sinó en un format de tapa dura de mida més gran.

Al cap de vint-i-cinc anys de la primera versió se'n va fer una de nova destinada a lectors joves. Com hem dit, *Pride and Prejudice* és l'única de les novel·les d'Austen que té una segona traducció catalana: també duu el títol d'*Orgull i prejudici*, i la va fer Margarida Trias el 2010 per a l'editorial Bambú dins de la col·lecció «Lletres Majúscules. Clàssics Universals», dedicada als grans títols de la literatura universal per a lectors de 12 anys en endavant. Hem de remarcar que, encara que les obres d'aquesta col·lecció estiguin destinades a lectors molt joves,

5. Hi consta com a «1a edició».

no són adaptacions sinó traduccions íntegres, això sí, amb nombroses il·lustracions i amb un quadern documental d'informació molt didàctica i completa sobre l'autor i l'obra situat al final del llibre. Margarida Trias és, des de la primera meitat dels anys noranta, traductora professional especialitzada en literatura infantil i juvenil, i és autora de nombroses traduccions.

Vegem passatges de l'obra amb el tractament que ha rebut en les dues versions, que serveix per exemplificar l'enfocament general de totes traduccions i alhora les diferències que presenten. Procedeix d'un dels nombrosos diàlegs que trobem a la novel·la, que serveixen per fer avançar la trama, per donar informació sobre esdeveniments i situacions i per caracteritzar els personatges, tant pel que diuen com per la manera de dir-ho. En aquest cas es tracta d'un diàleg entre Caroline i Charles Bingley, germans, dos personatges importants de la novel·la:

Exemple 1

Traducció d'Eulàlia Preses (1985):

—[...] Quan construeixis la teva casa, Charles, tant de bo sigui tan deliciosa com Pemberley; encara que només ho sigui la meitat.

—Tant de bo ho pugui ser.

—Jo t'aconsellaria de fer la teva adquisició per aquella rodalia i de prendre Pemberley com a model. No hi ha en tot Anglaterra un comtat més bonic que el del Derbyshire.

—Ho faré de bon grat, i, si Darcy es vol vendre Pemberley, jo l'hi compraré.

—Charles, estic parlant de coses possibles.

—Et dono la meva paraula, Caroline, que em veuria més amb cor d'aconseguir Pemberley comprant-lo que no pas imitant-lo. (p. 51)

Traducció de Margarida Trias (2010):

—[...] Quan es faci la seva pròpia casa, Charles, tant de bo tingui, com a mínim, la meitat de la bellesa de Pemberley.

—Ja m'agradaria.

—Però el que de debò li aconsellaria és que comprés el terreny en aquesta contrada, i que prenguéssim Pemberley com a model. No hi ha en tot Anglaterra un paratge més bonic que Derbyshire.

—Ja li asseguro que compraria el mateix Pemberley, si Darcy se'l vengués.

—Parlo de possibilitats, Charles.

—Sincerament, Caroline: veig més possible comprar Pemberley que no pas imitar-lo. (p. 39)

En aquest fragment Caroline Bingley fa grans lloances de la mansió del senyor Darcy —present a la conversa—, a qui vol resultar atractiva, i intenta convèncer el seu germà, sense gaire èxit, perquè s'hi estableixi a prop. Les dues traductores recullen perfectament la interacció; la diferència és en el grau de naturalitat: el diàleg de Preses és, formalment, més proper al text anglès, i això el

fa, en un fragment «oral» com aquest, una mica menys natural, mentre que Trias fa ús de connectors, expressions i estructures que ens recorden més l'oralitat catalana; fixem-nos, sobretot, en les respostes de Charles:

- «Ja m'agradaria», que vol dir el mateix que «Tant de bo ho pugui ser», però és més propi de la llengua oral;
- «Ja li asseguro que...», emfàtic;
- i «Sincerament», una expressió ben natural que serveix per donar èmfasi a allò que s'afirma, i que per tant recull molt més tant el sentit com el registre de l'anglès *Upon my word* que no pas l'expressió «Et dono la meva paraula», més calcada pel que fa a la forma, però diferent des d'un punt de vista pragmàtic i, aquí, poc natural.

Totes dues traduccions compleixen amb escreix la funció de transmetre els diferents elements de la novel·la. Però la diferència que hi podem subratllar és la recerca de la naturalitat i l'acostament més gran a l'oralitat en la versió del 2010. D'aquesta versió també s'ha de dir que, tot i que no oblida el públic a qui es dirigeix, no simplifica mai.

3.3. Persuasíó i Northanger Abbey

El 1988 i el 1991, només tres i sis anys, respectivament, després del primer *Orgull i prejudici*, Edhasa va publicar *Persuasíó* i *L'abadia de Northanger*, les traduccions de l'última i de la primera de les novel·les de Jane Austen, totes dues a càrrec de Jordi Arbonès.

Tant *Persuasion* com *Northanger Abbey* van ser publicades pòstumament al final del 1817, el mateix any de la mort de l'autora, tot i que la segona havia estat completada el 1803. *Northanger Abbey* és una obra clarament arrelada en el segle XVIII, i *Persuasion* més acostada al Romanticisme. Són les dues obres més diferents que es podien haver escollit d'aquesta autora, dins de les similituds que ja hem vist que presenten les seves novel·les. Potser els dos punts de divergència principals són, en primer lloc, el to obertament satíric i sovint còmic de *Northanger Abbey*, la qual en alguns punts frega la farsa, al costat d'un *Persuasion* d'una ironia molt més suau i fina i d'un to general més melangiós. I, en segon lloc, l'argument de la història, o almenys un argument que comparteix centralitat amb el de la noia que busca i troba marit: *Northanger Abbey* és, en part, una novel·la sobre la literatura i sobre la lectura, concretament sobre la novel·la; és una defensa, i al mateix temps una sàtira, de la novel·la sentimental i d'un tipus de novel·la sentimental, la novel·la gòtica, molt de moda en l'època en què Jane Austen la va escriure. *Persuasion*, en canvi, sota la forma d'una història d'amor, tracta els temes, en certa manera relacionats, de la persuasíó i de la fortalesa de caràcter i ofereix una reflexió sobre el que representa cedir a les pressions de la societat i de la família i com cal valorar aquells qui ho fan o que s'hi neguen (Alsina 2005).

Totes dues versions formaven part de la col·lecció «Clàssics Moderns» d'Edhasa, dirigida per Francesc Parcerisas, que entre el 1985 i el 1992 va publi-

car en català una setantena de títols d'autors moderns, majoritàriament de llengua anglesa. Jordi Arbonès, traductor molt prolífic responsable de la introducció de nombrosos autors clàssics americans i anglesos al català, hi va col·laborar assíduament amb la traducció de tretze obres de diferents autors entre el 1987 i el 1992.⁶

Pel que fa a les traduccions, es pot dir de manera sintètica que la de *Northanger Abbey*, una obra burlesca i plena de contrastos marcats amb efecte còmic, és reeixida en la mesura que reflecteix aquestes característiques bé, mentre que la de *Persuasion*, una novel·la més subtil i matisada, d'ironia més tènue, no sempre recull aquests trets importants de l'obra. Vegem-ho amb un exemple de cada:

Exemple 4

L'abadia de Northanger, traducció de Jordi Arbonès:

—Per l'amor de Déu! Anem-nos-en d'aquest cap de sala. Saps, hi ha dos xicots odiosos que no em treuen els ulls de sobre des de fa mitja hora. Realment em treuen de polleguera. Anem i mirarem qui ha arribat darrerament. No crec que ens segueixin fins allà [—va dir la Isabella]

[...] Al cap d'uns moments, la Catherine, amb innocent plaer, li assegurà que no tenia per què alterar-se, car els cavallers en qüestió acabaven d'abandonar l'Establiment Termal.

—I cap a on han anat? —digué la Isabella, girant-se prestament—. Un d'ells era molt ben plantat.

—Han anat cap a l'església.

—Bé, m'alegro enormement d'haver-me'ls tret de sobre! I ara ¿què et sembla si anem als edificis Edgar i donem una ullada al meu capell nou? Vas dir que el volies veure.

[...] —Però si esperem uns minuts més, no correrem el risc de trobar-los.

—No els tindrè pas aquesta consideració, t'ho asseguro. No penso pas tractar els homes amb tant de respecte. Així és com se'ls avicia.

La Catherine no tenia res a dir en aquest raonament, i en conseqüència, per tal d'afirmar la independència de la senyoreta Thorpe i la seva resolució d'humiliar l'altre sexe, es posaren en marxa immediatament, caminant tan de pressa com podien, a l'encalç dels dos xicots. (p. 39)

Aquest petit diàleg amb trets de comèdia social, gairebé de farsa, també recull bé la vivesa del ritme narratiu, el retrat acurat, de traç més aviat gruixut, dels personatges, així com la ironia tant del diàleg com de les paraules contundents del narrador, característics tots dos d'aquesta obra primerenca. L'exemple que acabem de donar és representatiu del que ens trobem en el conjunt de la traducció.

Vegem un exemple de *Persuasió*, precedit de l'original anglès per facilitar-ne l'anàlisi:

6. Vegeu més informació sobre aquest traductor a Alsina (2004); Pijuan (2004, 2011).

Exemple 5

Persuasion:

[Sir Walter Elliot] considered the blessing of beauty as inferior only to the blessing of a baronetcy; and the Sir Walter Elliot, who united these gifts, was the constant object of his warmest respect and devotion.

His good looks and his rank had one fair claim on his attachment; since to them he must have owed a wife of very superior character to any thing deserved by his own. Lady Elliot had been an excellent woman, sensible and amiable; whose judgement and conduct, if they might be pardoned the youthful infatuation which made her Lady Elliot, had never required indulgence afterwards. (p. 36)

Persuasió, traducció de Jordi Arbonès:

Considerava que el do de la bellesa tan sols era inferior a la sort de ser baronet; de manera que la seva persona, que reunia la glòria d'aquests dos dons, era l'objecte constant de la seva devoció i el seu respecte més fervents.

La seva presència i el seu llinatge podien promoure, a l'amor que els professava, una justa querella, car hauria calgut que els concedís una esposa de condició superior a la que ell mateix mereixia. Lady Elliot havia estat una dona excel·lent, assenyada i afable, el bon judici i la conducta de la qual —si se li podia perdonar la vanaglòria juvenívola que en ella despertà el fet de ser Lady Elliot— mai més no requeriren indulgència. (p. 8)

El primer paràgraf, escrit en un llenguatge irònicament elevat, recull i transmet amb eficàcia l'actitud crítica del narrador i la ridiculesa del personatge descrit. En canvi, en el paràgraf que ve a continuació hi ha una contradicció entre les dues frases que conté, contradicció absent del text anglès: a la primera frase, que de fet resulta més aviat obscura, se sobreentén que l'esposa de Sir Walter Elliot no va ser de condició superior a la que l'home es mereixia, mentre que a la segona s'afirma que Lady Elliot havia estat «excel·lent, assenyada i afable», i per tant, cal suposar, superior al personatge estúpid i vanitós que s'ha descrit més amunt. Aquest petit fragment reflecteix alhora algunes de les forteses i algunes de les febleses de la traducció.

3.4. Mansfield Park

El 1990, entre les dues d'Arbonès, va aparèixer una altra traducció de Jane Austen al català, *Mansfield Park*, publicada per l'editorial Club Editor com a número 89 de la col·lecció «El Club dels Novel·listes» i traduïda per Maria Dolors Ventós.

Mansfield Park és la primera de les tres obres de maduresa d'Austen, les «novel·les de Chawton». Publicada el 1814, només un any després de *Pride and Prejudice* —que tanmateix, recordem-ho, havia estat escrita almenys deu anys abans—, és evident que és obra d'una autora més madura i reflexiva. Narra la història de Fanny Price, acollida amb nou anys a Mansfield Park, la mansió d'un

parents rics, els quals d'aquesta manera ajuden els pares de la nena, carregats de fills i amb pocs recursos. Fanny, que comença sent la parenta pobra, menystinguda i negligida, fins i tot maltractada, acaba reconeguda com a veritable defensora dels valors d'integritat moral que encarna Mansfield Park davant dels elements corruptors procedents sobretot de Londres, i casada amb un dels seus cosins, Edmund, un noi destinat a l'església que li ha fet de mentor des de la seva arribada. El camí que ha de recórrer per arribar-hi és el que ens explica aquesta gran novel·la que analitza i jutja de manera alhora minuciosa i contundent els valors de la societat i els que guien les persones en les relacions que mantenen amb els altres.

La traductora, Maria Dolors Ventós, a més de ser traductora per a mitjans audiovisuals, ho és de literatura anglesa, italiana i brasilera. La seva versió de *Mansfield Park* és precisa i conté algunes solucions originals. Vegem-ne només un fragment que ho exemplifica, les dues frases inicials de la novel·la, precedides, en aquest cas també, de la versió original en anglès:

Exemple 7

Mansfield Park, 1814:

About thirty years ago Miss Maria Ward, of Huntingdon, with only seven thousand pounds, had the good luck to captivate Sir Thomas Bertram, of Mansfield Park, in the county of Northampton, and to be thereby raised to the rank of a baronet's lady, with all the comforts and consequences of an handsome house and large income. All Huntingdon exclaimed on the greatness of the match, and her uncle, the lawyer, allowed her to be at least three thousand pounds short of any equitable claim to it.

Mansfield Park, traducció de Maria Dolors Ventós:

Fa cosa de trenta anys, la senyoreta Maria Ward de Huntingdon, que només tenia set mil lliures de dot, va tenir la bona sort de captivar Sir Thomas Bertram, de Mansfield Park, al comtat de Northampton, i per tant va ser elevada a la categoria d'esposa d'un baró, amb totes les comoditats i el benestar d'una mansió noble i d'una renda important. Tot Huntingdon va proclamar la magnificència del casament i el seu mateix oncle, l'advocat, va manifestar que ella estava almenys tres mil lliures per sota de qualsevol altra candidata. (p. 9)

En aquest fragment inicial destaca un tret molt característic de l'obra, la polifonia: l'autora fa intervenir-hi diferents veus que, entre totes, configuren la història. Es comença amb la veu del narrador, que explica uns fets i parteix d'unes pressuposicions en aparença incontestables (casar-se amb un home ric i noble és necessàriament una cosa bona; el marit a què té dret una dona depèn dels diners de què disposi), després hi és incorporada la veu de la societat (*All Huntingdon*) i finalment la de l'oncle advocat, que s'expressa amb termes legals. La traductora recull aquestes tres veus diferenciades i la profunda ironia que contenen; només l'última oració, en què el que de fet diu el text d'Austen, amb llenguatge legal, és

«va reconèixer que li faltaven almenys tres mil lliures per tenir-hi una opció raonable», no recull aquest contingut en tota la seva complexitat i, de retruc, redueix una mica la càrrega crítica del narrador.

3.5. Seny i sentiment

Seny i sentiment, la cinquena traducció de Jane Austen al català, va aparèixer el 2004 a la col·lecció «Les Ales Esteses» de La Magrana en versió de Xavier Pàmies.

Sense and Sensibility, de la qual Austen va fer una primera versió o esborrany cap al 1795 amb el títol *Elinor and Marianne*, fou la primera de les novel·les d'Austen que es va publicar; va aparèixer el 1811 anònimament, amb la indicació «by a lady». En aquesta obra dues germanes, Elinor i Marianne, passen un seguit de dificultats abans de casar-se, al final, amb els dos homes que més els convenen. Les dues noies representen cadascuna una de les dues qualitats de *sense* i de *sensibility*, el seny i la sensibilitat —un tret que es considerava una virtut, però que portat a un extrem podia arribar a ser malaltís—, és a dir les característiques pròpies de l'edat de la raó i del romanticisme, respectivament, amb una clara preferència del narrador cap a la primera, tot i que amb matisos: com que Austen no és mai simple ni esquemàtica, ens adonem aviat que la germana assenyada té molta sensibilitat i que la sensible també té seny.

Xavier Pàmies, que es dedica professionalment a la traducció des del començament de la dècada dels noranta, és un dels traductors catalans actuals més reputats. Té una llarga llista de traduccions al català del francès, del portuguès i sobretot de l'anglès, amb les quals s'ha guanyat una fama merescuda de bon traductor amb un català modèlic.

Vegem, a continuació, un fragment de la versió de Pàmies en què Marianne Dashwood, la germana sensible, parla amb la seva mare sobre Elinor i Edward Ferrars, que considera enamorats:

Exemple 9

Seny i sentiment, traducció de Xavier Pàmies, 2004:

—Que estrany! Què deu significar, tot plegat? Per la manera com s'han estat tractant no s'explica! Es van dir adéu amb tanta fredor, amb tanta serenor! Van tenir una conversa tan desmaiada, l'última tarda que van estar junts! A l'hora de donar-nos comiat, l'Edward no va fer distincions entre l'Elinor i jo: es va acomiadar de totes dues com un germà afectuós. Durant el matí de l'últim dia els vaig deixar sols intencionadament dues vegades, i cada vegada, inexplicablement, ell va sortir amb mi de l'habitació. I l'Elinor, quan vam deixar Norland i l'Edward enrere, no va plorar tant com jo. Fins i tot ara mostra una presència d'esperit impertorbable. ¿Com és que no està abatuda o trista? ¿Com és que no evita la companyia de la gent, ni se la veu incòmoda o inquietada? (p. 38-39)

Aquí la germana que s'ajusta als cànons de la sensibilitat es pregunta per què Elinor no es comporta com pertoca a una heroïna de novel·la sentimental quan és

Iluny de l'enamorat: exhibint la seva aflicció amb abatiment, plors, manca de gana, fins i tot decandiment, encara que això causi inconvenients i angoixa a tots els qui l'envolten, comportament que més endavant tindrà ella en una situació comparable, però del qual s'acabarà penedint quan s'adoni que ha fet patir la seva família i que és possible captenir-se amb més contenció. El mèrit de la versió de Pàmies, a més de la combinació de precisió i naturalitat, és que aconsegueix que, sense conèixer els ideals de l'època de la novel·la, el lector català entengui la crítica que conté al culte a la sensibilitat.

Seny i sentiment és una de les obres que també ha estat versionada per a infants i escolars. Va ser adaptada per Fernando Alcalá i traduïda (de l'adaptació en castellà, probablement) per Pep Verger el 2014 per a Teide. Aquesta versió no és una traducció íntegra, com el *Pride and Prejudice* de Bambú, ni una traducció resumida de l'obra, com veurem que és l'*Emma* de 3 i 4, sinó una reescriptura que la simplifica enormement, que explicita tot el que queda implícit a l'original, com ara quan omet converses senceres i en dona directament la interpretació pel que fa a l'actitud o a les intencions dels qui hi intervenen.

3.6. Emma

L'última gran novel·la de Jane Austen traduïda al català va ser *Emma*, que no va aparèixer fins al 2014. Fins fa ben poc temps, doncs, no hi havia una versió catalana de totes sis grans novel·les de l'autora. El 1997 l'Editorial 3 i 4 n'havia editat una traducció adaptada per a escolars, a càrrec de Josep Ferrer i Costa, dins de la col·lecció «Llibres Clau», dedicada a publicar en català grans obres de la literatura universal adaptades, reduïdes pel que fa a la longitud i escrites en un llenguatge planer, que a més del text contenen una introducció força bàsica, un seguit d'exercicis i preguntes sobre el text i un glossari al final.

La versió íntegra d'*Emma* a què ens hem referit va ser traduïda per Alba Dedeu, una escriptora i traductora molt activa des de fa alguns anys (pocs, perquè és molt jove), que ja ha versionat dues novel·les de Jane Austen; aquesta ha estat publicada per Adesiara, una petita editorial independent fundada el 2007, en el número 39 la col·lecció «D'Ací d'Allà».

Emma és una de les grans novel·les d'Austen; segons alguns, la més important. En aparença no hi passa gairebé res: en el transcurs d'un any les principals famílies de la vila de Highbury fan i reben visites de parents i amics del mateix poble, coneixen nouvinguts (pocs), assisteixen a sopars, a balls i a casaments locals; i, en totes aquestes activitats socials, intercanvien informació, comenten plans, es critiquen, discuteixen i s'enamorenen. És una obra que avança, encara més que les altres, a còpia de diàlegs. La protagonista, Emma, és una noia que en aparença ho té tot: jove, bonica, molt rica i amb una gran independència, perquè viu amb un pare feble i valetudinari que depèn d'ella com un nen petit, i en certa manera està aïllada de gairebé tota la resta del poble⁷ per la seva superioritat social i intel·lectual; malgrat això, també té una gran capacitat d'autoengany; al llarg

7. Vegeu Tanner (1986: 188-189) per al tema de l'aïllament d'Emma.

del llibre cometrà un seguit d'errors que la faran conèixer-se una mica més bé i créixer internament.

La traducció d'Alba Dedeu és, d'una banda, detallada i meditada, en el sentit que recull tots els petits matisos lingüístics i estilístics que tan importants són en aquesta autora; de l'altra, aconsegueix una gran naturalitat, bo i mantenint les diferències de registre i de to que requereixen les diferents veus de la novel·la. Vegem-ne un fragment, un passatge en què Emma fa una primera visita a la muller del rector, el senyor Elton, el qual anteriorment havia tingut la presumpció de pretendre-la a ella, fragment que il·lustra algunes característiques tant de l'original com de la traducció:

Exemple 11

Emma, traducció d'Alba Dedeu, 2014:

[...] l'Emma no es va permetre formar-se una opinió definitiva de la dama i no en va voler pronunciar cap, més enllà de la fórmula buida que «es vestia amb elegància i era molt agradable».

En realitat, la senyora Elton no li havia fet el pes. No tenia gens de pressa per trobar-li defectes, però intuïa que li mancava elegància; era desimbolta, però no pas elegant. L'Emma estava gairebé del tot convençuda que, tenint present que es tractava d'una dona jove, una forastera i una núvia, era massa desimbolta. La seva figura era prou agraciada, el seu rostre no era lleig, però ni les faccions, ni el port, ni la veu, ni les maneres, no eren elegants. O, com a mínim, l'Emma creia que resultaria així. (p. 330-331)

En aquests dos paràgrafs la narració ens arriba a través dels ulls de la protagonista, com passa de manera majoritària en l'obra. Aquí veiem com Emma, que malgrat la seva imaginació i capacitat d'autosuggestió té una gran percepció, jutja una noia que acaba de conèixer, la senyora Elton. Es pot apreciar la finor amb què s'avaluen les persones en la diferència clara que s'estableix entre una qualitat més profunda, l'elegància —en anglès *elegance*, que a *Emma* és molt central i s'aplica no només a l'aspecte sinó també a la ment de les persones—, i la desimboltura, *ease* en anglès, que és purament superficial i no reflecteix qualitats de la ment; fins i tot en aquest cas sembla que indica —i en això Emma no s'equivoca— una certa vulgaritat. I, en efecte, aquesta senyora Elton resultarà un dels personatges «dolents» memorables d'Austen, que, en el seu món, vol dir egoista, vulgar, arribista, fals i pretensions. El text català recull de manera precisa no només aquest matís, sinó en general les valoracions detallades i subtils que apareixen al llarg de l'obra.

Pel que fa a l'adaptació de Josep Ferrer, *Emma* ha quedat reduïda a menys d'una quarta part de la longitud de l'original, tot i que manté tots els capítols amb el contingut, resumit, de cadascun. El llibre no s'estalvia cap escena ni cap personatge, sinó que ho sintetitza tot. Molts fragments, tant del narrador com dels diàlegs, es mantenen, i això permet fer-se càrrec de les veus dels personatges.

3.7. *Obres menors*

Finalment dedicaré unes paraules a dues obres menors de l'autora que també han estat traduïdes al català. La primera va ser *Amor i amistat*, traduïda per Dolors Udina, publicada el 2007 per Angle editorial a la col·lecció «El Far». De fet, aquest títol només és el d'una de les dues obres de joventut que conté el llibret; l'altra és *Les tres germanes*, i l'autora les va escriure totes dues quan tenia uns catorze anys. Són novel·les epistolars, com sembla que ho havia estat la versió inicial de *Pride and Prejudice*. *Love and Freindship* és una paròdia delirant de l'enaltiment dels llocs comuns de les novel·les sentimentals, com la gran sensibilitat dels personatges, que impedeix que actuïn en una situació de destret, o l'amor a primera vista. Fixem-nos que aquestes són coses que continua criticant en les seves novel·les, especialment a *Sense and Sensibility* i a *Pride and Prejudice*, però de manera més seriosa i mesurada. Fins i tot en una novel·la tan tardana com *Persuasion* hi trobem aquest punt de vista. Vegem un dels fragments més citats de l'obra, les últimes paraules de Sophia, en traducció de Dolors Udina:

Exemple 12

Amor i amistat, traducció de Dolors Udina, 2007:

—Estimada Laura —em va dir unes hores abans de morir—, que el meu infeliç final et serveixi d'avertència per evitar la imprudent conducta que l'ha ocasionat... Compte amb els desmaïns... Encara que en el moment poden tenir un agradable efecte regenerador, creu-me que, al final, si es repeteixen gaire sovint, i en estacions inadequades, resulten destructives per a l'organisme... El meu destí n'és una prova [...] Enfolleix sempre que vulguis, però no et desmaïns. (p. 65)

Les tres germanes, també una novel·la epistolar, també excessiva i còmicament exagerada, tendeix una mica més al realisme i a la novel·la de costums, i conté més crítica social.

L'altra obra menor d'Austen és *Lady Susan*, traduïda per Alba Dedeu i publicada el 2014 dins de la col·lecció «Ilustrados» per una editorial madrilenya, Nòrdicalibros, que en va fer una versió catalana i una de castellana. Es tracta d'una novel·la també epistolar, de crítica social, en què el personatge que dona títol a l'obra, Lady Susan, sedueix, manipula i maquina descaradament i sense escrúpols per aconseguir casar la seva filla de disset anys amb un noble ric i enamorar un noi de bona família i amb fortuna. Vegem-ne un fragment, excel·lentment traduït, en què parla de manera oberta amb una amiga i còmplice seva:

Exemple 13

Lady Susan, traducció d'Alba Dedeu, 2014:

Estimada Alcía,

No feia falta aquest darrer atac de gota per fer-me detestar el senyor Johnson. [...] Que et faci estar tancada a casa, com una infermera a les seves cambres! Esti-

mada Alcía, quin error que vas cometre casant-te amb un home de la seva edat!
És vell en la mesura justa per ser formal, ingovernable i gotós, massa vell per
resultar agradable i massa jove per morir-se. (p. 116)

Tant en un cas com en l'altre les traductores han estat ben conscients de la paròdia, els contrastos irònics i la comèdia de traç gruixut i han recollit perfectament aquests trets a les seves versions.

4. Conclusions

Tot el que hem vist ens permet de fer alguns comentaris globals sobre la presència de les obres de Jane Austen en català.

Com hem vist, aquesta autora es va introduir de manera molt tardana al català, però en comparativament poc temps se'n van versionar gairebé totes les obres. Sembla que les primeres quatre traduccions són producte de l'embranzida que va agafar a la dècada dels vuitanta el fenomen de les traduccions a Catalunya, que va propiciar un seguit de col·leccions dedicades a publicar o bé únicament literatura estrangera traduïda al català (en aquesta època ja amb un clar predomini dels originals de llengua anglesa, contràriament al que havia passat anteriorment), o bé una combinació de literatura estrangera i catalana.⁸ La importància creixent de l'anglès i del coneixement que es tenia de la literatura en aquesta llengua, juntament amb l'impuls que es va donar a les traduccions, semblen una explicació suficient del fet que en sis anys es passés de no tenir cap traducció catalana d'una autora del relleu de Jane Austen a tenir-ne quatre.

Pel que fa a les cinc traduccions aparegudes a partir de 2004,⁹ les del segle XXI, aquesta voluntat d'acabar de traduir totes les obres d'Austen, incloses les menors, pot respondre, en part, a un reconeixement cada vegada més gran de la rellevància de l'autora en la literatura anglesa i universal i, en part, a l'augment global de la seva fama causat per l'enorme difusió de les adaptacions al cinema i a la televisió de les seves obres. D'aquestes noves traduccions se'n pot dir, en general, que reflecteixen cada vegada més la complexitat tècnica i estilística de les obres, que saben recollir la funció que hi tenen elements com la variació lingüística i que aconseguen un grau més alt de naturalitat que les de la primera època. Veiem, també, que totes es fan a iniciativa de noves petites editorials, que són les que en aquests moments publiquen més coses interessants, mentre les grans editorials estan cada vegada més condicionades per criteris purament crematístics.

Pel que fa als traductors, hi predominen els professionals amb força o molta experiència, però no tots tenen aquest perfil: la primera de totes, Eulàlia Preses, era una traductora ocasional. Maria Dolors Ventós, que ara sí que té experiència, en el moment de traduir *Mansfield Park* no en tenia gairebé gens; es tractava de la primera o potser la segona obra que traduïa de l'anglès. I la traductora més jove, Alba Dedeu, a més de traductora és escriptora, o potser seria més exacte

8. Vegeu Cònsul (1989).

9. L'adaptació d'*Emma* de 1997 queda situada en un moment intermedi entre els dos grups.

dir-ho del revés, perquè es presenta principalment com a escriptora; d'altra banda, la seva mateixa joventut fa que no hagi tingut temps d'adquirir una gran experiència.

Una altra observació a fer és que gairebé totes les versions han aparegut en editorials diferents, com a obres individuals en col·leccions diverses i, com hem comprovat, s'han encarregat, en general, a traductors diferents, cap dels quals havia traduït abans un anglès tan antic. Per tant, podem dir que malgrat el gran progrés que s'ha fet des de 1985, una cosa que queda per fer és la traducció de les novel·les completes de Jane Austen (les sis novel·les), en versió d'un únic traductor o traductora expert en l'autora o en la seva època, cosa que en llengües com el francès o l'alemany fa anys que és fet, i més d'una vegada; però no pas en castellà.

Un comentari sobre les edicions destinades a infants o a escolars: n'hi ha tres. Que s'hagin fet és una indicació de la consciència que tenen els educadors de la rellevància, en el cànon de la literatura universal, d'aquesta escriptora. D'altra banda, és interessant observar que cadascuna ha seguit un enfocament ben diferent: n'hi ha una versió íntegra; una de resumida, que tanmateix sí que reproduïx algunes escenes i diàlegs clau, i una de totalment reescrita i molt explicativa.

Referències bibliogràfiques

Obres de Jane Austen

Obres en anglès

AUSTEN, Jane (1975 [1814]). *Mansfield Park*. Penguin English Library. Harmondsworth: Penguin.

— (1985 [1817]). *Persuasion*. Penguin Classics. Harmondsworth: Penguin.

Traduccions catalanes

AUSTEN, Jane (1985). *Orgull i prejudici*. Traducció d'Eulàlia Preses. Barcelona: Proa.

— (1988). *Persuasió*. Traducció de Jordi Arbonès. Barcelona: Edhasa.

— (1990). *Mansfield Park*. Traducció de Maria Dolors Ventós. Barcelona: Club Editor.

— (1991). *L'abadia de Northanger*. Traducció de Jordi Arbonès. Barcelona: Edhasa.

— (2004). *Seny i sentiment*. Traducció de Xavier Pàmies. Barcelona: La Magrana.

— (2007). *Amor i amistat*. Traducció de Dolors Udina. Manresa: Angle Editorial.

— (2010). *Orgull i prejudici*. Traducció de Margarida Trias. Barcelona: Bambú.

— (2014). *Seny i sentiment*. Adaptació de Fernando Alcalá i traducció de Pep Verger. Barcelona: Teide.

— (2014). *Emma*. Traducció d'Alba Dedeu. Martorell: Adesiara.

— (2014). *Lady Susan*. Traducció d'Alba Dedeu. Madrid: Nòrdicalibros.

Altres obres citades

ALSINA, Victòria (2004). «Jordi Arbonès i Montull. Translating in difficult times». A: BRANCHADELL, A.; WEST, L. M. (ed.). *Less Translated Languages*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, p. 375-389.

- (2005). «Jordi Arbonès. Les traduccions de Jane Austen». *Quaderns. Revista de Traducció*, 12, p. 47-58.
- BOUR, Isabelle (2007). «The Reception of Jane Austen's Novels in France and Switzerland: The Early Years, 1813-1828», «The Reception of Jane Austen in France: The Later Nineteenth Century, 1813-1828» i «The Reception of Jane Austen in France in the Modern Period, 1901-2004: Recognition at Last?». A: MANDAL, Anthony; SOUTHAL, Brian (ed.). *The Reception of Jane Austen in Europe*. Londres / Nova York: Bloomsbury, p. 12-73.
- CÒNSUL, Isidor (1989). «La dècada de les traduccions». *Cultura. Butlletí del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya*, 6 (novembre), p. 51-56.
- MANDAL, Anthony (2007). «Introduction». A: MANDAL, Anthony; SOUTHAL, Brian (ed.). *The Reception of Jane Austen in Europe*. Londres / Nova York: Bloomsbury, p. 1-11.
- MANDAL, Anthony; BARNABY, Paul (2007). «Timeline: European Reception of Jane Austen». A: MANDAL, Anthony; SOUTHAL, Brian (ed.). *The Reception of Jane Austen in Europe*. Londres / Nova York: Bloomsbury, p. xxiii-xl.
- MANDAL, Anthony; SOUTHAL, Brian (ed.) (2007). *The Reception of Jane Austen in Europe*. Londres / Nova York: Bloomsbury.
- PIJUAN, Alba (2004). «Entrevista a Jordi Arbonès». *Quaderns. Revista de Traducció*, 10, p. 153-163.
- TANNER, Tony (1986). *Jane Austen*. Londres: MacMillan Education.